

CE93, Grieks, Plato

Examenstof klassieke taal en letterkunde 1993

Literaire genres voor het centraal examen en het staatsexamen klassieke taal en letterkunde in 1993 en 1994

Datum: 26 april 1994

Kenmerk: VO/AVV/VO/II-91012170

Datum inwerkingtreding: zie artikel 4

Geldigheidsduur beleidsregel: n.v.t.

Juridische grondslag: artikel 11 Eindexamenbesluit dagscholen v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o. (Stb. 1979, 190), artikel 13 Eindexamenbesluit avondscholen v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o. 1978 (Stb. 1978, 623), in samenhang met de Examenprogramma's Klassieke Talen (Stcrt. 1987, 246)

Relatie tot eerdere mededelingen: hangt samen met circulaire VO/AV-87.03 C 870145 van 14 december 1987

Informatie verkrijgbaar bij: directie VO/AVV, afdeling Intake en Dienstverlening, tel. 07931990

Syllabus Grieks Filosofisch proza Plato CE 1993

1. Plato's plaats in geschiedenis van de wijsbegeerte

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde gelezen dan wel ongelezen tekst een filosofische probleemstelling plaatsen binnen het kader van de ontwikkeling van het filosofische denken vóór Plato.

De filosofische vragen waarmee Plato zich in zijn dialogen bezighoudt zijn in belangrijke mate ontleend aan de filosofische discussie zoals die vóór hem is gevoerd. De voor een goed begrip van Plato's werk meest relevante onderwerpen waarmee zijn voorgangers zich hadden beziggehouden zijn de volgende:

1.1. *Het vraagstuk van veranderlijkheid en kennis.*

Volgens Parmenides is de waarneembare werkelijkheid aan

voortdurende verandering onderhevig. Van iets dat veranderlijk is kan niet worden gezegd dat het 'is': het is immers nooit 'hetzelfde'. Van het veranderlijke is daarom geen kennis mogelijk. Voor kennis heeft men een vorm van 'denken' nodig, die niet is gebonden aan de zintuiglijke waarneming: alleen dit zuivere denken kan 'zijn' als object hebben. De mens en de wereld die het object is van zijn waarneming maken geen deel uit van de onveranderlijke wereld van 'zijn' en 'denken', maar vormen het domein van de δόξα, de menselijke 'mening'.

Volgens Heraclitus is de voortdurende verandering juist het wezen van de materie: πάντα κινεῖται καὶ οὐδὲν μένει, of korter: πάντα ῥεῖ. Deze verandering voltrekt zich in tegengestelde bewegingen, (ontstaan/vergaan, 'omhoog'/'omlaag', 'ontbranden'/'uitdoven'), die elkaar in evenwicht (ἁρμονία) houden. De sturende wetmatigheid in dit gebeuren noemt Heraclitus λόγος. De veranderlijke wereld kent men door haar λόγος te achterhalen.

Volgens Democritus is het postuleren van 'atomen' (de kleinste materiedeeltjes, die van elkaar alleen in vorm en grootte verschillen) en 'lege ruimte' voldoende om alle verschijnselen te verklaren.

'Verandering' is wijziging in de onderlinge positie van de atomen, 'vergaan' is het uiteenvallen van een object in zijn samenstellende atomen.

Anaxagoras was een van degenen die een poging deden, om tot een wereldbeeld te komen dat de veranderingen verklaart zonder in strijd te komen met de logica van Parmenides. Hij ging daarbij uit van een oneindige hoeveelheid kwalitatief verschillende stoffen, die oneindig deelbaar zijn, en in verschillende hoeveelheden in alle dingen aanwezig zijn. Verandering ontstaat door vermeerdering of vermindering van bepaalde stoffen in het veranderende ding. Het veranderingsproces wordt gestuurd door de νοῦς, die zelf ook een stof is, en in alles aanwezig is.

Protagoras ontkennde de mogelijkheid van onbetwistbare kennis die betrekking zou hebben op een onveranderlijke werkelijkheid: 'waar' is voor ieder wat hij voor waar houdt ("de mens is de maatstaf van alles").

1.2. Het vraagstuk van de menselijke sterfelijkheid.

Bij Homerus vinden we de gedachte dat de mens 'zelf' het lichaam is dat na de dood vergaat, en dat slechts een 'schim' van de mens, die uiterlijk precies op hem lijkt (εἶδωλον), in de onderwereld voortbestaat. In verschillende zogenaamde mysterie-godsdiensten vinden we de opvatting dat de 'ingewijden' na hun dood gelukkig zullen zijn.

Van bijzonder belang voor het denken van Plato is de dualistische opvatting van Pythagoras, die aannam dat de ziel (ψυχή) de 'eigenlijke' mens is. Deze ziel houdt Pythagoras voor onsterfelijk: als de mens sterft neemt zijn ziel bezit van een ander lichaam (zielsverhuizing). De mens kan tijdens zijn leven door het opvolgen van strenge ethische en andere voorschriften (vegetarisme) invloed uitoefenen op de kwaliteit van het volgende leven dat zijn ziel zal leiden.

1.3. Het vraagstuk van het juiste handelen.

De opvattingen over de vraag naar de ethische normen waaraan mensen zich te houden hebben waren in het Griekenland van de latere vijfde eeuw v. Chr. sterk in beweging: in het democratische Athene waren de normen van de traditionele elite niet langer vanzelfsprekend, en de groeiende bekendheid met andere samenlevingen had duidelijk gemaakt dat gedragsregels van plaats tot plaats verschillen. Ook de

verschillende opvattingen over de mogelijkheid van betrouwbare kennis leidden tot verschillende ethische opvattingen. Voor iemand als Protagoras is het de meerderheid die beslist, welke ethische normen in een bepaalde samenleving gelden. Wie echter de 'ware' werkelijkheid buiten de zintuigelijk waarneembare wereld zoekt, zal geneigd zijn, de normen voor zijn gedrag af te leiden uit de alleen door het denken benaderbare, altijd en overal geldige waarheid.

Een belangrijke bijdrage aan de discussie is geleverd voor Socrates. Anders dan de genoemde filosofen heeft Socrates zijn denkbeelden nooit schriftelijk vastgelegd. Hij zocht het gesprek met zijn medeburgers, waarin hij door het stellen van vragen hun opvattingen aan een toetsing (ἐλεγχος) onderwierp, en hun zekerheden ter discussie stelde. De verlegenheid (ἀπορία) waarin de gesprekspartner zo kwam te verkeren moest er dan toe leiden dat deze op zoek ging naar betere antwoorden op de hem gestelde vragen. Socrates zelf gedroeg zich tijdens deze gesprekken als iemand die ook zelf het juiste antwoord niet kent (εἰρωνεία), maar wiens taak het is zijn gesprekspartner te helpen, de bij hem latent aanwezige kennis aan de dag te brengen. Hij vergeleek deze werkzaamheid zelf met die van de vroedvrouw.

Het onderwerp van de gesprekken die Socrates voerde was dikwijls de vraag naar de 'definitie' van 'de deugd' (ἀρετή) of van een bepaalde 'deugd', zoals dapperheid of rechtvaardigheid. Het antwoord op vragen als deze achtte Socrates (zoals Plato hem tekent) van zoveel belang omdat kennis van het goede een noodzakelijke en voldoende voorwaarde zou zijn voor het juiste handelen (οὐδεις ἐκὼν ἀμαρτάνει).

2. Plato

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde gelezen dan wel ongelezen tekst een filosofische probleemstelling plaatsen binnen het kader van de hoofdthema's van Plato's denken.

2.1. Leven, werken en methode.

Plato werd in 427 v. Chr. geboren uit een familie die tot de bestuurlijke elite van Athene behoorde. Evenals zijn verwanten Critias en Charmides (die deel uitmaakten van de 'groep van dertig', die in 404 voor korte tijd een oligarchisch régime in Athene vestigde) stond hij onder invloed van Socrates. Na het proces tegen Socrates in 399 keerde hij zich van de praktische politiek in Athene af, en wijdde zich geheel aan de filosofie. Hij maakte reizen, o.a. naar Zuid Italië, waar hij rechtstreeks kennis maakte met aanhangers van Pythagoras, en optrad als politiek adviseur aan het hof van de tyrannen van Syracuse. Niet lang na 387 stichtte hij de 'Akademie', die tot in de vijfde eeuw n. Chr. een centrum van filosofische bedrijvigheid zou blijven. Plato stierf in 347 v. Chr.

Het grootste deel van Plato's werken is geschreven in de dialogovorm. Dit houdt rechtstreeks verband met Plato's opvatting over het verkrijgen van kennis: werkelijke kennis is niet overdraagbaar, en kan dus niet in de vorm van een systematisch betoog te boek worden gesteld. De vragen die in de dialogen aan de orde komen moet de lezer aan zichzelf stellen: dat kan hem helpen om schijnkennis te onderkennen en toe te groeien naar de ontvankelijkheid die nodig is om zelf inzicht te krijgen in de hoogste, ware werkelijkheid.

Daar waar Plato de achtergronden van zijn denken niet expliciet naar voren kan of wil brengen kiest hij soms de vorm van een 'mythe' of allegorie.

In vrijwel alle dialogen is Socrates de belangrijkste gespreks-

partner: Plato presenteert zijn wijsgerige opvattingen als afkomstig van (en afgeleid uit de vragen en denkbeelden van) zijn leermeester.

2.1. Plato's kenleer en metafysica.

De veranderlijke werkelijkheid die wij waarnemen is volgens Plato samengesteld uit afbeeldingen van onveranderlijke, eeuwig bestaande 'Vormen' of 'Ideeën' (εἶδη, ἰδέαι). De zintuigelijk waarneembare dingen, die zijn opgebouwd uit vergankelijke en dus veranderlijke materie, 'participeren' in het zijn van de Ideeën.

Deze opvatting heeft gevolgen voor Plato's denkbeelden over de menselijke kennis. De zintuigelijke waarneming van de afzonderlijke verschijnselen kan op zijn best aanleiding zijn voor het met behulp van geleidelijke abstractie vormen van een geestelijke voorstelling van het gemeenschappelijke dat de vóór in de diversiteit van verschijningsvormen kan leren herkennen. Ook de aldus verkregen kennis is echter niet meer dan een 'juist vermoeden' (ἀληθής δόξα). Werkelijke kennis (ἐπιστήμη) is het 'schouwen' van de Ideeën zelf, voorbehouden aan degenen die daarvoor dankzij een proces van mentale training en zuivering open staan. De drijfveer om naar de enig ware en onmededeelbare zijnservaring te streven noemt Plato in een mythe ἐρωσ.

2.2. Plato's anthropologie.

Evenals Pythagoras nam Plato aan dat de onsterfelijke 'ziel' de mens zelf is. Hij onderscheidde aan de ziel drie aspecten: een denkend 'deel' (λογιστικόν), het θυμοειδές, de zetel van energie en edele strevingen zoals moed, en het ἐπιθυμητικόν, de zetel van begeerten, dat het opklimmen naar de Ideeën in de weg staat. Het proces van kennisverwerving wordt door Plato aangeduid als een proces van herinnering (ἀνάμνησις): de onsterfelijke ziel kan zich de vóór de geboorte opgedane kennis herinneren.

Het sterfelijke lichaam vormt een belemmering bij het komen tot ware kennis, zowel omdat het door de zintuigen gebonden is aan de wereld van de verschijnselen, als omdat het via de zintuigen bij de mens gevoels van lust en onlust opwekt, die het zuivere denken verontreinigen en die men niet moet 'voeden' om te voorkomen dat ze verkeerde impulsen geven aan het handelen.

2.3. Plato's ethica

Het goede is voor Plato uiteindelijk de 'Idee van het Goede'. De normen voor het handelen moeten in laatste instantie worden ontleend aan de kennis van het Goede, die alleen is weggelegd voor degenen die hun ziel in alle opzichten onderschikt hebben gemaakt aan het streven naar kennis en inzicht, en dus in de ware zin des woords filosofen zijn. Omdat de wijsgeer de enige is die werkelijk door de Idee van het Goede wordt geleid zou in een ideale samenleving de macht bij de wijsgeren moeten liggen: alleen zij kunnen de samenleving ordenen volgens de beginselen van de rechtvaardigheid, die iedereen en alles de juiste plaats kan toewijzen. De bestaande samenlevingen zijn beter of slechter alnaar gelang ze deze norm beter benaderen. Over de radicale Atheense democratie kon Plato's oordeel dus alleen negatief zijn.

3. Historische achtergronden

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde tekst vragen beantwoorden over verwijzingen naar en verbanden met de historische omgeving waaruit Plato is voortgekomen.

Na de dood van Pericles in het begin van de Peloponnesische

oorlog werd de Atheense politiek beheerst door de tegenstelling tussen radicaal-democratische politici, die belang meenden te hebben bij voortzetting van de strijd tegen Sparta in het kader van de onder Pericles succesvolle 'imperialistische' politiek, en de aristocratische-oligarchische oppositie. Vooral na 413 leed Athene, mede tengevolge van het optreden van Alcibiades, zware verliezen. Dit versterkte, vooral bij de oligarchisch gezinde intellectuelen, de kritiek op de democratie, die in 411 korte tijd door een gematigd oligarchisch régime werd vervangen. Na de overgave van Athene aan Sparta volgde een tweede oligarchische revolutie. Het régime van de zogenaamde Dertig hield slechts kort stand: reeds in 403 werd de democratie hersteld. De politieke tegenstellingen bleven echter ook daarna de onderlinge verhoudingen beïnvloeden. Het proces tegen Socrates (die mede door zijn kritische houding tegenover de radicale democratie door velen met belangrijke representanten van de oligarchen werd geassocieerd) moet mede tegen deze achtergrond worden begrepen. Het feitelijke en morele échec van de oligarchische politici tezamen met het feit dat het herstel van de democratie tot de veroordeling van Socrates leidde zijn belangrijke motieven geweest voor Plato's beslissing; zijn aanvankelijke politieke ambities op te geven en verder te denken langs de door Socrates aangegeven lijnen. Omdat "macht" onder het democratisch régime niet kon bestaan zonder het vermogen om volksvergaderingen en jury's met het gesproken woord te beïnvloeden heeft Plato zich ook met name gericht op de filosofische en vooral de ethische beoordeling van de welsprekendheid zoals die door mensen als Protagoras en Gorgias werd beoefend en onderwezen.

4. Griekse teksten en teksten in vertalingen

De teksten beogen een beeld te geven van het optreden van Socrates en van enkele belangrijke denkbeelden van Plato. De met een asterisk gemarkeerde teksten kunnen desgewenst in vertaling of samenvatting worden behandeld. Van de overige teksten wordt verondersteld dat ze in het Grieks zijn gelezen.

- * Euthyphro 2a1-5d7: inleiding
- * Euthyphro 5d8-6e9: eerste definitie van τὸ δῖον
- * Euthyphro 6e10-11b5: tweede definitie van τὸ δῖον
- * Euthyphro 11b6-11e4: intermezzo
- * Euthyphro 11e4-14a10: derde definitie van τὸ δῖον
- * Euthyphro 14a11-15c11: vierde definitie van τὸ δῖον
- * Euthyphro 15c11-16a4: conclusie
- * Meno 80d5-86c3: demonstratie van de anamnesis-theorie
- * Phaedo 97b8-100a7: Socrates' 'intellectuele biografie'
- * Gorgias 523a1-527a4: Socrates' mythe over het lot van de mens na de dood
- * Phaedo 115a1-118a17: Socrates' laatste ogenblikken
- * Politeia 514a-518b: de allegorie van de grote vleugels van de ziel
- * Phaedrus 246a-252b: de vleugels van de ziel
- * Phaedrus 253c-256e: het goede en het slechte paard

5. Taal en Stijl

De kandidaat kan zijn kennis van morfologische en syntaktische verschijnselen demonstreren door het vertalen van een ongeziene authentieke tekst, die qua aard en moeilijkheidsgraad nauw aansluit bij de gelezen teksten. De hieronder genoemde verschijnselen worden in beginsel niet geannoteerd.

De omschrijving door de CEVO van de minimumkennis op het gebied van morfologie en syntaxis vormt het uitgangspunt bij de bestudering van de authentieke teksten. Daarnaast worden de volgende verschijnselen bekend verondersteld:

- de 2e persoon sing. indic. medii op -η
- de gecontraheerde vormen van de comparativusstam op -οσ-
- de vormen *δου, δτω, άττα, άττα*
- de vormen *του, τω* i.p.v. *τινος, τινι*
- de vormen *του, τω* i.p.v. *τινος, τινι*
- crasis
- veel voorkomende partikels *ουν, ουκοον, ουκουν, άρα, άρα, (άρα)μή, δη, τοινυν*
- syntactische verschijnselen die samenhangen met het gesprekskarakter van de teksten: ellips, *anacolouth*

6. Enkele reacties op Plato

De kandidaat kan naar aanleiding van een hem voorgelegde tekst toelichten hoe deze tekst als een reactie op Plato en/of Socrates kan worden begrepen.

De literatuur waarin in positieve of in kritische zin op Socrates en Plato wordt gereageerd of die door hun denkbeelden is geïnspireerd is onafzienbaar. Enkele voorbeelden uit de oudheid zelf en uit moderner tijd:

Uit de oudheid:

- Aristophanes, *Wolken* 92-274 (een parodie van Socrates);
- Isocrates, XIII (*Κατά των σοφιστων*) 14-18; XV (*Περί αντιδωσεως*) 217-36, 253-57, 261-280 (Een tijdgenoot van Plato over wijsheid en wijsbegeerte);
- Aristoteles, *Metaphysica* A 6, 987a29-987b18 en 9, 990a33-991b9 (kritiek op Plato van een leerling);
- Cicero, *Tusculanae Disputationes*, V, 8-11; 1, 20-24; 38-39; 49 (vanaf *nec tamen*); 53-58; 97-99 (Plato door de ogen van een Romein);
- Tertullianus, *De anima* II (hoe kon een heiden als Socrates anticiperen op de christelijke openbaring?);
- Augustinus, *De vera religione*, I-IV (1-7) (Plato door de ogen van een Christen).

Na de oudheid:

Een bloemlezing van reacties op Socrates biedt H. Spiegelberg, *The Socratic Enigma* (Library of Liberal Arts, Indianapolis etc. 1964).

Daarin bijvoorbeeld:

- Marsilio Ficino, *Brief aan Paolo Ferrobanti* (p. 56-58) (Socrates: een christen "avant la lettre");
- Desiderius Erasmus, *Convivium Religiosum* (p. 61-2) (een "heilige" Socrates);
- Denis Diderot, "Socrate" (p. 189-91) (een getuigenis over Socrates uit de tijd van de verlichting);
- S.T. Coleridge, *The Philosophical Lectures* (p. 84-88) (Socrates een wegbereider van het christendom);
- Walter Pater, *Plato and Platonism* (p. 106-109) (een Victoriaanse bewonderaar over de paradox van de ironische Socrates die voor zijn overtuiging sterft);
- K.R. Popper, *The Open Society and its Enemies* (119-122) (Plato Socrates minst getrouwe leerling?).

Zie ook:

- F. Nietzsche, *Die Geburt der Tragödie* (1871, Hoofdstuk 13) ("Socrates is mij zo verwant dat ik me tegen hem moet verzetten");
- I.F. Stone, *The Trial of Socrates* (1988), Hoofdstuk 14; *The Three Earthquakes* (is de veroordeling van Socrates begrijpelijk?).

Het vinden van andere voor de behandeling van de Plato-receptie geschikte teksten kan bijvoorbeeld geschieden met behulp van

F. Novotny, *The Posthumous Life of Plato* (Den Haag, 1977). Voorbeelden voor de veranderende waardering in Engeland in en na de negentiende eeuw bij R. Jenkyns, *The Victorians and Ancient Greece* (Oxford 1980, Hoofdstuk X: "Plato").